

Collectief werken bij kinderen en jongeren

Een verkenning aan de hand van de literatuur en eerder lokaal onderzoek in Uithoorn.

Door: Jesper Rözer, Meta de Lange & Lex Veldboer.

Datum: november 2024

Inhoud

1. Inleiding	3
2. De theorie en literatuur	4
2.1 Definitie collectief werken	4
2.2 De potentie	5
2.3 De relatie met de (pedagogische) sociale basis	7
2.4 Het versterken van buurten en gemeenschappen	9
2.5 Vertaling naar kinderen en jongeren	12
2.6 Veel is nodig voor het komen tot een collectief aanbod	14
2.7 Wat is realistisch?	17
2.8 Er zijn veel belemmeringen in de praktijk	18
2.9 Aanvullende signalen uit Uithoorn	20
3. Reflectie	23
4. Literatuur	25

1. Inleiding

De roep om vaker collectief te werken wordt veel gehoord in het sociaal domein. Niet alleen zal dit in veel opzichten bijdragen aan het welzijn en de gezondheid van de burger, maar het zal in veel gevallen ook goedkoper zijn. Diverse literatuurstudies laten ook zien dat er waarschijnlijk veel potentie in collectieve aanpakken zit (zie o.a. De Lange et al. 2021a, Rözer et al. 2022). Tegelijkertijd, zo blijkt keer op keer uit onderzoek, komt het collectief werken nog maar moeizaam van de grond (Teekman et al. 2019; Hofman en de Haan, 2019; Movisie, 2023). Ook de gemeente Uithoorn constateert dit als het om kinderen en jongeren gaat. De vraag vanuit de gemeente is dan ook hoe men het collectief werken bij kinderen en jongeren nog meer en beter vorm kan geven?

In deze rapportage zullen wij deze vraag in eerste instantie verkennen aan de hand van de theorie en literatuur. Hierbij is het goed om te realiseren dat het onderzoek naar collectief werken nog in de kinderschoenen staat; er zijn relatief weinig (empirische) studies verschenen. Wel kunnen we ook veel leren van studies naar aanverwante concepten, in het bijzonder de sociale basis en pedagogisch basis, en aanverwante methoden zoals ABCD. De nadruk ligt vanwege de toepassing in Nederland op de Nederlandse literatuur, maar deze is waar mogelijk aangevuld met inzichten uit de internationale literatuur.

Wij zullen de literatuur aanvullen met inzichten die wij eerder hebben opgedaan in Uithoorn door eerder onderzoek en gesprekken met de gemeente en betrokkenen. We zullen ook ingaan op de welbekende beperkingen die in Uithoorn en andere gemeenten in Nederland spelen, zoals een schaarste aan personeel en financiën, en de (landelijke) wens om goed te kijken wat inwoners ook zelf kunnen.

De primaire doelstelling is om i) de gemeente te informeren en extra inzichten uit de literatuur aan te reiken, en ii) aan de hand hiervan het gesprek aan te gaan om te kijken welke acties er mogelijk kunnen volgen, zowel in termen van beleid als onderzoek. Daarnaast is er rekening gehouden met derden (zoals professionals, medewerkers van andere gemeenten of andere onderzoekers) voor wie dit overzicht mogelijk ook behulpzaam kan zijn.

2. De theorie en literatuur

In dit hoofdstuk zullen wij de theorie en literatuur bespreken aan de hand van een kleine verkenning. Waar mogelijk zullen wij inzichten aanvullen uit eerder onderzoek en gesprekken met betrokkenen en de gemeente.

2.1 Definitie collectief werken

Omdat er door de hedendaagse (her)interesse in collectief werken veel verschillende definities in omloop zijn is er vanuit de Werkplaats Sociaal Domein Zwolle gereflecteerd op bestaande definities (Teekman et al. 2019). Dit is gedaan vanuit een reflectie op de literatuur en door bevraging van de praktijk. Hieruit is een definitie van collectief werken voortgekomen die steeds breder wordt gedragen (zie o.a. Movisie, 2023, Spierts et al. 2024). Deze definitie is de volgende:

Collectief werken is een aanpak van wijkteamprofessionals met drie doelen:

1. *(Individuele) hulpvragen van inwoners met elkaar verbinden van waaruit een collectief aanbod gevormd kan worden (of waarbij op iets bestaands kan worden aangesloten);*
2. *Aansluiting vinden op basisvoorzieningen in de wijk, preventie realiseren en/of het bevorderen van het sociaal functioneren van inwoners, eventueel in hun netwerk;*
3. *(Waar mogelijk) doorzien van systeem-, maatschappelijke of samenlevingsvragen.*

Opgemerkt moet worden dat wijkteamprofessionals in deze definitie centraal staan. Dat komt omdat deze in de betreffende studie werden bevraagd. Voor de huidige studie moet benadrukt worden dat hier ook professionals onder vallen die met kinderen en jongeren werken, zoals jongerenwerkers en professionals van ouder-kind teams en buurtteams.

Als het om kinderen en jongeren gaat kunnen tal van voorbeelden worden gegeven van collectief werken. Deze lopen uiteen van hulpgroepen voor jongeren met psychische kwetsbaarheden op scholen en het aanbieden van activiteiten in een buurthuis tot het (landelijk) geven van voorlichting over seksuele uitbuiting en het pleiten voor een suikertaks om overgewicht onder jongeren tegen te gaan. Het kan hierbij gaan om zowel fysieke als online activiteiten. De reikwijdte is dus breed, maar telkens gaat het om een groepsaanpak die in omvang kan verschillen van een aantal leden tot de samenleving als geheel.

2.2 De potentie

Uit eerder onderzoek van de Werkplaatsen Sociaal Domein, uitgevoerd in samenwerking met de gemeente Uithoorn, bleek dat collectieve interventies meerdere vliegen in één klap beogen te slaan (De Lange et al. 2021a; Rözer et al., 2022; zie ook Binkhorst, 2016; van Arum, 2023). Enerzijds richten ze zich op het vergroten van de kwaliteit van leven van deelnemers. Anderzijds trachten ze de onderlinge zorgzaamheid tussen burgers en daarmee de sociale cohesie in de wijk te vergroten.

Voor de deelnemers is de potentiële meerwaarde groot en divers. Deelnemers kunnen onder andere zien dat problemen breder leven (en worden genormaliseerd), van elkaar leren en steun krijgen (eventueel van lotgenoten), het gevoel krijgen ergens deel van uit te maken en mee te doen in de samenleving, en sociale contacten met anderen opdoen. Collectief aanbod brengt mensen met gedeelde interesses of levensvragen bij elkaar. Deelname kan, afhankelijk van de activiteit, de persoonlijke ontwikkeling en andere competenties bevorderen. Mensen voelen zich over het algemeen 'minder afhankelijk, en ervaren mogelijk meer regie' (MvT Wmo, 2014: 28 geciteerd door Binkhorst 2016). In veel gevallen is het voor mensen dan ook 'beter en prettiger' om gebruik te maken van een collectief aanbod dan individuele oplossingen (zie Binkhorst, 2016). Dit is interessant omdat bewoners en professionals bij problemen vaak in eerste instantie aan een individuele oplossing denken. Mogelijk zien zij de optie van een collectieve aanpak of diens voordelen niet of onvoldoende (zie ook paragraaf 2.8).

Door een collectieve aanpak worden ook groepsprocessen aangesproken die een positieve invloed kunnen hebben. Zo weten we dat het vaak effectiever is als jongeren in een groep elkaar aanspreken op ongewenst gedrag dan als een professional dat doet. Bovendien weten we uit onderzoek dat jongeren vaak het gevoel hebben dat individuele aanpakken van – veelal oudere – professionals niet goed genoeg bij hen aansluiten. Collectieve aanpakken waarbij men ook in aanraking komt en leert van leeftijdsgenoten, de zogeheten peer to peer werkwijzen, kunnen hierom beter werken (Manders et al., 2017; Murphy et al., 2023; De Beer et al., 2024).

Een collectieve aanpak heeft ook een preventieve functie (Binkhorst, 2016; De Lange et al., 2021a; Rözer et al., 2022). Niet alleen worden vaak achterliggende en structurele problemen aangepakt, ook kan een collectieve aanpak bijdragen aan het versterken van het sociale netwerken en onderlinge zorgzaamheid. Bovendien is het bereik van collectieve aanpakken groot; activiteiten zijn vaak algemeen en laagdrempelig toegankelijkheid en richten zich soms zelfs op de gehele samenleving. Hierdoor zijn ze vaak minder stigmatiserend dan individuele aanpakken en dat kan drempelverlagend werken voor mensen. Dit vergroot de toegankelijkheid voor mensen die bijvoorbeeld niet snel om hulp vragen of dit zelfs mijden (van Arum, 2023). Doordat er een collectief traject wordt aangeboden in plaats van meerdere individuele trajecten kan de aanpak ook goedkoper worden aangeboden met minder professionele inzet (Binkhorst,

2016; De Lange et al., 2021a; Rözer et al., 2022). Zeker in tijden van professionele en financiële schaarste is dit een belangrijke meerwaarde van collectieve aanpakken.

Ondanks de grote potentie van een collectieve aanpak staat de literatuur naar de effectiviteit van interventies (zeker als het om kinderen en jongeren gaat) nog in de kinderschoenen. Er is dan ook nog veel onduidelijk over de daadwerkelijke effectiviteit. Hoe effectief zijn bepaalde interventies bijvoorbeeld en hoe kunnen we deze zo effectief mogelijk inrichten? Dit zijn vragen die we nog niet heel goed kunnen beantwoorden, onder andere vanwege een gebrek aan voldoende grootschalig en systematisch onderzoek.

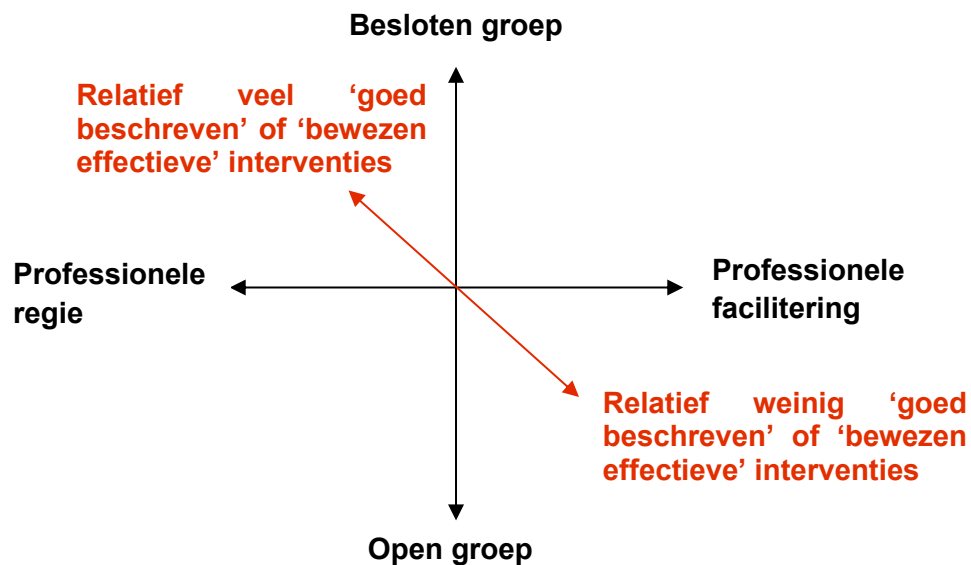
Wat we bijvoorbeeld wel kunnen doen is meerdere kleine studies combineren en kwalitatieve inzichten en ervaringen meenemen. Hieruit ontstaat het tentatieve beeld dat een collectieve aanpak op verschillende niveaus zeer effectief kan zijn, bijvoorbeeld in termen van het versterken van welzijn en gezondheid en financieel rendement (zie de Lange et al. 2021; Rözer et al. 2022; Van Arum, 2023).

We kunnen daarnaast ook aanverwant onderzoek meenemen. Zo weten we dat de inzet van ervaringsdeskundigen bij leeftijdsgenoten (bijvoorbeeld met mentale problemen) veel potentie heeft, juist omdat deze vaak beter aansluiten op de leefwereld van jongeren dan individuele trajecten (De Beer et al., 2024; Murphy et al., 2023)¹.

En om meer te weten te komen of en welke type collectieve aanpakken effectief zijn kunnen we ook kijken naar de databanken over 'effectieve interventies' van Movisie, het Nederlands Jeugd Instituut, het Trimbosinstituut en Vilans (Veldboer, 2021). Hier valt op dat er relatief veel gesloten en gefaciliteerde vormen van groepswork als 'goed beschreven' dan wel als 'bewezen effectief' gedocumenteerd zijn. Te denken valt aan groepstherapieën, een budgetcursus voor mensen met schulden of een training voor ouders van kinderen met een gedragsstoornis. Bij de meer open en buurtgerichte vormen van collectieve interventies, zoals een buurtmoestuin, een hangplek of koffiemoment, is er echter nog relatief weinig bewijs over hun effectiviteit. Dit kan erop wijzen dat ze minder effectief zijn. Het kan echter ook zijn dat ze bijvoorbeeld minder vaak zijn onderzocht.

¹ Deze studies richten zich specifiek op de inzet van ervaringskennis van jongeren en betreffen systematische literatuurstudies. De Beer en collega's (2024) includeerden 24 studies naar de ondersteuning van en voor jongeren. Het ging hierbij niet alleen over jongeren met een psychische kwetsbaarheid, maar ook die bijvoorbeeld met justitie in aanraking waren gekomen. Murphy en collega's (2023) includeerden 15 studies en richten zich specifiek op 'mentale klachten bij jongeren in geïntegreerde settings', zoals in specialistische instellingen en het onderwijs.

Figuur 2.1. Typen groepswork en het aantal 'goed beschreven' of 'bewezen effectieve' interventies.

Bron: eigen bewerking op basis van Veldboer (2021)

Kortom, er zijn wel degelijk veel aanwijzingen dat (bepaalde type) collectieve interventies effectief kunnen zijn. Dit wil uiteraard niet zeggen dat alle activiteiten van sociale professionals collectief moeten worden aangeboden; soms blijven individuele trajecten nodig, eventueel naast een collectief aanbod.

2.3 De relatie met de (pedagogische) sociale basis

In de literatuur over collectieve aanpakken wordt er vaak al snel een relatie gelegd met de sociale basis, of diens semantische voorganger, de sociale infrastructuur (Movisie, 2023; zie ook Engbersen en Sprinkhuizen 2023). Als het gaat over kinderen en jongeren wordt dit vaak nader gespecificeerd tot de pedagogische sociale basis of de pedagogische civil society. Dit sluit bijna naadloos aan het tweede doel in de definitie van collectief werken: het aansluiting vinden bij basisvoorzieningen in de wijk en het versterken van sociale samenhang in een wijk.

Het begrip “de sociale basis” is door de Werkplaatsen Sociaal Domein geïntroduceerd als opvolger van “de sociale infrastructuur”. Doel was om aan te geven dat er in de samenleving een sociaal fundament nodig is waarbij naast instituties (de infrastructuur) ook inwoners, professionals en andere sociale actoren cruciaal zijn (Engbersen en Sprinkhuizen 2023). Om tot een inkadering van de sociale basis te komen wordt deze vaak ingedeeld in drie sferen (zie o.a. Jansen et al. 2021; Britt et al. 2022):

- i) De persoonlijke sociale basis, bestaande uit een inwoner en diens netwerk;
- ii) De gemeenschappelijke sociale basis, bestaande uit georganiseerde verbindingen tussen inwoners en door burgers geïnitieerde activiteiten zoals buurtinitiatieven en activiteiten vanuit het verenigingsleven; en

- iii) De institutionele sociale basis, bestaande uit accommodaties, collectieve voorzieningen en andere laagdrempelige voorzieningen waar inwoners gebruik van kunnen maken zoals buurthuizen, bibliotheken, verenigingsgebouwen en vrijwilligerssteunpunten. Daarnaast bestaat deze sfeer uit betaalde krachten zoals opbouwwerkers, jeugd- en jongerenwerkers en wijkagenten.

Het begrip pedagogische civil society is in 2008 geïntroduceerd door Micha de Winter en richt zich op de gemeenschappelijke sociale basis rondom kinderen en jongeren. Aanverwante begrippen zijn onder andere “village” (van “it takes a village to raise a child”), big-society en Nederlandse vertalingen als de pedagogische gemeenschap, pedagogische basis, en de pedagogische sociale basis (zie Kesselring & Wijsbroek, 2023). Micha de Winter definieerde het begrip in 2008 als “de gemeenschappelijke activiteiten van burgers rondom het grootbrengen van kinderen”. Dit wordt in de handreiking *Allemaal Opvoeders* als volgt toegelicht (Kesselring et al. 2013): “in een goedfunctionerende pedagogische civil society bestaat er bij burgers de bereidheid om met elkaar in de eigen sociale netwerken en in het publieke domein verantwoordelijkheden rond het opgroeien en opvoeden van kinderen te delen. Ouders, jongeren en buurtbewoners, maar ook familieleden, leraren, sportcoaches, kortom: burgers, zijn op zo’n manier onderling betrokken dat het bevorderend is voor het opvoeden en opgroeien van kinderen en jongeren.”² De pedagogische basis zorgt ervoor dat ouders niet alleen staan bij de opvoeding en dat ze steun en inspiratie krijgen bij het oplossen van alledaagse problemen. Het biedt ouders en hun kinderen een lerende omgeving. Vooral de kwaliteit van de relaties is daarbij van belang (Hoex, 2022).

Vanuit de definities bekeken is de koppeling tussen het collectieve aanbod en de (pedagogische) sociale basis logisch. Enerzijds kunnen collectieve interventies de (pedagogische) sociale basis versterken, bijvoorbeeld door sociale netwerken te versterken en bij te dragen aan de sociale cohesie. Anderzijds is een sterke (pedagogische) sociale basis van cruciaal belang voor het opzetten van een duurzaam collectief aanbod, omdat deze onder andere gedijt bij sterke sociale netwerken in een buurt en een uitgebalanceerd en rijk en laagdrempelig voorzieningenaanbod (zie ook de Lange et al. 2021a).

² Dit blijkt multi-interpretabel. Recenter lezen we bijvoorbeeld ook de volgende uitleg (Hoex, 2022: 2): “De pedagogische basis wordt gevormd door contacten tussen mensen onderling, hun sociale relaties en de verbinding met wat er in hun leefomgevingen aanwezig is: Pedagogische sociale relaties bestaan tussen ouders, kinderen en jongeren, formele en informele medeopvoeders, die reageren, reflecteren en anticiperen op de ontwikkelbehoefte en opvoedrelatie van kinderen en jongeren, ouders en opvoeders. In een sterke pedagogische basis is de interactie in deze verbanden alert en respectvol. Pedagogische leefomgevingen, zowel fysiek als online, bestaan uit voorzieningen, diensten en plekken waar ouders, opvoeders, kinderen en jongeren gebruik van maken. In een sterke pedagogische basis zijn deze leefomgevingen dienstbaar aan en op complementaire wijze afgestemd op behoeften en vragen rondom opgroeien en opvoeden.”

In de sociale basis spelen bewonersinitiatieven een belangrijke rol. Daarnaast staat, vooral in de definitie van de pedagogische sociale basis, het sociaal kapitaal van gemeenschappen en gezinnen centraal. Onder dit sociaal kapitaal vallen ook de sociale netwerken van inwoners en het sociaal vertrouwen (Völker en Rözer 2023). Uit klassieke studies en literatuurstudies weten we dat dit sociaal kapitaal een sterke voorspeller is van het welzijn en de gezondheid van kinderen en jongeren (zie bijv. Coleman 1966; Ince et al., 2018; Hoex, 2022). Kortom, collectief werken krijgt mede vorm vanuit datgene dat bewoners zelf doen en voor elkaar betekenen. Een collectieve aanpak faciliteert en werkt veelal samen met bewoners (initiatieven).

2.4 Het versterken van buurten en gemeenschappen

Gelukkig zien we dat investeringen vanuit bijvoorbeeld gemeenten in de praktijk ook daadwerkelijk de (pedagogische) sociale basis kunnen versterken (o.a. Fonseca et al. 2019; Mouratidis 2020; Lalot et al. 2022; en discussies over de crowding-in hypothesis: van Oorschot en Arts 2005; Wit en Bekkers 2017).³ Desondanks zien we dat veel aanpakken en methoden uiteindelijk geen meetbare resultaten opleveren (zie bijv. discussies hieronder over ingezette methoden).⁴ Dit laat zien dat het zeker niet makkelijk is.

Om de (pedagogische) sociale basis te versterken wordt beleidsmakers vaak aangeraden om te beginnen met het inventariseren en versterken van de sociale kwaliteit van bewoners (o.a. Verharen et al., 2019; Britt et al., 2024). Dit is de mate waarin bewoners de mogelijkheden hebben om te participeren in sociale relaties op een manier die hun welzijn, capaciteiten en individueel potentieel verbetert. Dit is bijvoorbeeld afhankelijk van de financiële en psychische ruimte die zij hebben. Op deze wijze kunnen ze ook bijdragen aan het collectief en dus de sociale basis versterken (zie ook Wolf, 2016). Tot op zekere hoogte gaat een bepaalde mate van sociale kwaliteit dus vooraf aan de inzet van individuen.

Aanvullend wordt voor beleidsmakers vaak aangeraden om naar de voorzieningen en bemensing daarvan te kijken. Vooral in de definitie van, en literatuur over, de sociale basis staan deze centraal. Zij vormen en versterken, aldus de theorie, de persoonlijke en gemeenschappelijk sociale basis (zie ook kader 2.1).

3 Belangrijk is om te constateren dat investeringen vanuit de overheid versterkend werken op de inzet van bewoners. Het is niet zo dat minder overheid tot meer burgerinitiatief leidt. Eerder kan dus de lijn zijn: meer institutionele sociale basis betekent ook meer gemeenschappelijke sociale basis.

4 Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit een recente systematische literatuurstudie van Orzani en collega's (2023) waarbij de relatie tussen (interventies ter bevordering van) sociale cohesie en gezondheid waren onderzocht. In deze studie waren 52 hoogwaardige studies opgenomen, waarvan slechts 9 de sterkte van de effecten rapporteerden. En van deze 9 studies waren erbij slechts 5 de resultaten als redelijk tot sterk te classificeren. Dit kan nog vrij veel lijken, maar hierbij is mogelijk nog sprake van een overschatting omdat onderzochte interventies vaak beter zijn opgezet en gemonitord dan niet-onderzochte interventies.

Aanvullende bouwstenen worden onder andere gezocht in het responsief werken, werken vanuit gelijkwaardigheid en het creëren van inspraak, eigenaarschap en eigen regie (zie Britt et al. 2024). Een belangrijke gedachte achter deze bouwstenen is dat de sociale basis uiteindelijk iets ‘van gemeenschappen zelf’ is (Britt et al., p. 5). Ons inziens is het hierbij wel goed om te realiseren wat een gemeenschap wel zelf kan en of deze niet wordt overvraagd (zie ook paragraaf 2.7). Soms is het dan ook nodig om van bovenaf het initiatief te nemen. Zo blijkt uit een systematische literatuurstudie van Orazani en collega's (2023)⁵ dat zowel top-down en bottom-up interventies kunnen werken om de sociale cohesie te versterken.

Kader 2.1. Het belang van voorzieningen

Theoretisch zijn collectieve voorzieningen, zoals een buurthuis of jongeren centrum, dus cruciaal om tot een uitgebreid collectief aanbod te komen in een gemeente. In vorig onderzoek voor de gemeente Uithoorn constateerden wij vanuit professionals en de literatuur dan ook een wens voor een ‘uitgebalanceerd voorzieningenaanbod’.

Voor het kenniscentrum ongelijkheid hebben wij aanvullend onderzoek verricht naar het voorzieningenaanbod in samenwerking met de Vrije Universiteit Amsterdam (Steijn, 2023a, 2023b, 2023c; Huwaë et al. 2023; Rözer et al. 2024; Huwaë et al. 2024; Veldboer et al. 2024). Uit de nationale en internationale literatuur bleek dat voorzieningen van groot belang zijn voor bijvoorbeeld de sociale mobiliteit van bewoners. Tegelijkertijd constateerden wij aan de hand van notities van gemeenten, data over veranderingen in de afstand van voorzieningen en inschattingen van wijkprofessionals (werkzaam bij bijvoorbeeld buurthuizen of bibliotheken) en bewoners dat het voorzieningenaanbod mogelijk is ‘verschaald’ en bijvoorbeeld op grotere afstand van bewoners is gekomen. Tegelijkertijd onderschreven gemeenten, professionals en inwoners in belangrijke mate het belang van voorzieningen.

Maatwerk is nodig om te bepalen op welke voorzieningen dan exact moet worden ingezet en hoeveel (bijvoorbeeld in termen van financiering). Zo is nog niet exact duidelijk wat het rendement van verschillende voorzieningen (zoals een jongeren centrum) bij verschillende problematieken (zoals mentale problemen bij jongeren) is. Dit is ook uitermate lastig te bepalen omdat er een wisselwerking is tussen de verschillende voorzieningen: ze vullen elkaar vermoedelijk aan, zoals wij al eerder constateerden (De Lange et al. 2021a). Onderbouwd door de theorie en literatuur zal er dus in overleg met bijvoorbeeld professionals en bewoners moeten worden gekeken waarop wordt ingezet en hoe de voorzieningen moeten worden ingericht.

In de praktijk kunnen bepaalde methoden worden ingezet om de (pedagogische) sociale basis te versterken. In de Nederlandse context is er bijvoorbeeld het programma “Allemaal opvoeders” geweest waarin is

⁵ Het betrof hier een studies naar de relatie tussen (interventies ter bevordering van) sociale cohesie en gezondheid. In deze studie waren 52 hoogwaardige studies opgenomen, waarvan slechts 9 de sterkte van de effecten rapporteerden. Bij conflicten ging het concreet over ‘intergroup-conflict’.

verkend hoe gemeenten de civil society bij het grootbrengen van kinderen en jongeren konden bevorderen.⁶ Andere veelgebruikte methoden zijn bijvoorbeeld de Asset Based Community Development (ABCD) en de Communities that Care (CTC) methode.⁷ Wat opvalt is het beperkte aantal studies naar de effectiviteit van deze en andere methoden die ‘de gemeenschap’ versterken. “Allemaal opvoeders” is wel geëvalueerd, en hieruit kwamen veel positieve uitkomsten naar voren, maar de studie was niet opgezet om, zoals de auteurs stellen, ‘definitieve oordelen’ over de daadwerkelijk effectiviteit te geven (Kesselring et al. 2015).⁸ De effectiviteit van de ABCD-methode is wel herhaaldelijk onderzocht, maar de resultaten hiervan zijn niet eenduidig positief (Ward, 2023; Casseti et al., 2020). De ABCD-methode lijkt vooral te werken als er al veel hulpbronnen in een gemeenschap aanwezig zijn (Ward, 2023). De inzet *kan* dus wel degelijk effectief zijn, maar het is afhankelijk van de context. De meeste ondersteuning komt voor CTC, maar deze is wel vooral afkomstig uit de VS (Ince et al., 2015; Röding et al., 2021). De resultaten van een onderzoek in Nederland vielen dan weer tegen (Steketee, et al. 2012).

De wisselende en ontbrekende meetbare resultaten naar de effectiviteit van collectieve aanpakken wijzen er mede op dat een plausibele theorie toch moeilijk te bewijzen is. Het is bovendien niet alleen de vraag of een interventie gemiddeld genomen effectief is, maar ook hoe, voor wie, wanneer, in welke context en voor welke uitkomst (De Lange et al, 2021a; Rumping et al., 2022; Rumping, 2023). Op deze wijze kan de interventie zo goed mogelijk binnen een context worden ingezet en hiermee de kans vergroten dat deze ‘werkt’.

Kader 2.2. Toch investeren ondanks gebrek aan ‘aantoonbare effectiviteit’?

Zoals bij het versterken van de (pedagogische) sociale basis zijn er in het sociaal domein veel onderwerpen en methoden waarvan we de potentie kennen, maar ‘wetenschappelijk’ moeilijk kunnen aantonen dat het gemiddeld genomen effectief is. Er bestaat vaak een gebrek aan grondig, grootschalig en gestandaardiseerd onderzoek – al dan niet gebaseerd op meta-analyses van diverse randomized controlled trials.⁹ De resultaten die

⁶ Hierbij was er duidelijk sprake van een bottom-up benadering waarbij gemeenten en (welzijns)organisaties zelf activiteiten mochten ontwikkelen.

⁷ Methoden in het kort: een belangrijk onderdeel van de ABCD methode is dat er wordt uitgegaan van de assest in een gemeenschap. Bij de CTC methode wordt ingezet op het analyseren en verkleinen van risicofactoren en het verstevigen van aanwezige beschermende factoren.

⁸ Uit de evaluatie naar ‘Allemaal Opvoeders; kwam naar voren dat (mede)opvoeders vooral steun uit collectieve activiteiten te halen doordat ze ervaringen uitwisselen, hun verhaal, bij elkaar kwijt kunnen en worden aangezet tot reflectie op het eigen opvoedend handelen. Incidentele en/of buurtgerichte activiteiten lijken het minst bij te dragen aan (onderlinge) opvoedsteun (Kesselring et al. 2015).

⁹ Deze worden vaak (bijvoorbeeld binnen de ‘evidence-based-medicine’ benadering) als de gouden standaard neergezet. Ondanks dat deze studies wel degelijk veel informatie opleveren, moet benoemd worden dat ze ook hun beperkingen hebben. Zo is er binnen deze studies vaak relatief weinig aandacht voor de context en langdurige effecten. Het biedt zelden

er zijn, zijn vaak klein, indirect en anekdotisch. Het ontbreken van ‘aangetoonde effectiviteit’ maakt de collectieve aanpak kwetsbaar en daarom soms makkelijk om op te bezuinigen. Tegelijkertijd weten we dat de potentie groot is, vooral als op de lange termijn wordt gedacht. Een belangrijke vraag is dan ook om te kijken hoe, wanneer, met welk doel en in welke context een interventie goed geïmplementeerd kan worden. In de specifieke context van bijvoorbeeld een gemeente kan er dan gekeken worden of iets werkt (wanneer en hoe) waarbij er ook aandacht is voor datgene wat gemeten en aangetoond kan worden. Aan bijvoorbeeld welzijnsorganisaties de taak om deze evidentie aan te kunnen leveren en aan te geven waar men dat niet kan.

2.5 Vertaling naar kinderen en jongeren

Kinderen en jongeren vormen uiteraard een verschillende doelgroep dan bijvoorbeeld volwassenen of ouderen. Kinderen en jongeren moeten hun identiteit nog vormen en de sociale en fysieke omgeving waarin dit plaatsvindt speelt hierbij een cruciale rol. Vooral het kerngezin (bestaande uit oudere en/of andere opvoeders) speelt vaak een zeer belangrijke rol. Daarnaast bevinden kinderen en jongeren zich in andere omgevingen dan ouderen, waarin vooral de school een belangrijke rol speelt, maar bijvoorbeeld ook de buurt, speeltuin en eventueel vereniging waar men lid van is. Andere zaken zijn ook relevant in de leefomgeving voor kinderen en jongeren, bijvoorbeeld speeltuinen, groen en dat deze voor kinderen en jongeren toegankelijk zijn. Het is bijvoorbeeld extra relevant dat deze plekken dichtbij en veilig te bereiken zijn. De online omgeving is ook een belangrijke plek in het leven van kinderen en jongeren. Deze is vaak onbekend bij volwassenen, of ziet er heel anders uit. Ook spelen andere organisaties en professionals een rol, zoals jongerenwerkers, docenten en schoolmaatschappelijk werk.

Collectieve aanpakken voor kinderen en jongeren dienen dan ook rekening te houden met de eigenheden van kinderen en jongeren. Zij moeten onder andere inspelen op de versterkende factoren die bij hun levensfase horen, maar ook de omgeving zo inrichten en organiseren dat zij zich gezond kunnen ontwikkelen.

Collectieve aanpakken ter versterking van het welzijn en de gezondheid van kinderen en jongeren kunnen dus ook op bijvoorbeeld ouders gericht zijn. Uit onderzoek vanuit de Werkplaatsen Sociaal Domein regio Zwolle (Bos et al. 2022) blijkt dat voor het inrichten van collectieve activiteiten waarin ouders participeren een laagdrempelige uitnodigende omgeving, relaxte sfeer, warme bejegening en positiviteit van belang is – juist ook als tegenwicht tegen alle stress en onzekerheden. Hierbij kan alleen al het uitwisselen van informatie en steun, wederzijdse herkenning en de geruststelling die ouders bij elkaar kunnen vinden veel bijdragen aan het opvoedklimaat. De bijdrage zit dus vaak al in ‘het kleine’ en ‘gewone’ en het is dan ook makkelijk om dit niet goed op te merken of te erkennen (Bos et

ook diepgaande informatie over de ervaringen van deelnemers en de achterliggende mechanismen.

al. 2022). Ouders zijn zich er vaak ook niet van bewust, tenzij het wegvalt, zoals bij Corona waarin ontmoetingen en groepsactiviteiten schaars werden. In de regio Zwolle vergrootte een goed werkend eigen steunsysteem, publieke voorzieningen en de vaardigheid om op het eigen handelen te reflecteren de meerwaarde van een collectieve inzet (Bos et al. 2022).

Ook de leefomgeving speelt dus een belangrijke rol. Een verloederde speelplek of onveilige verkeersovergang kan bijvoorbeeld een kind binnen houden en sociaal contact tussen kinderen en ouders belemmeren. Vanuit een collectieve gedachte is het ook van belang dat kinderen en ouders elkaar tegenkomen en contact wordt gefaciliteerd. Wat grotere speelplekken met beschutting of een bankje kan hieraan bijdragen.

Van belang is ook dat kinderen zelf kunnen bepalen en mee kunnen denken. Dit zorgt ervoor dat zij grip en zeggenschap hebben en helpt hun welbevinden te vergroten (Hoex, 2022). Bovendien zit er veel organisatiekracht in kinderen en jeugdigen. Ook kunnen zij worden aangespoord om elkaar onderling te helpen, bijvoorbeeld als maatjes (zie Movisie, 2023). Tegelijkertijd is vaak ook aansporing en ondersteuning van volwassenen nodig. Het is dan nodig dat volwassenen een initiatief initiëren en vervolgens kinderen en jongeren betrekken, zeker als zij nog wat jonger zijn.

Kader 2.3. Top tien beschermende factoren

Het Nederlands Jeugdinstituut heeft aan de hand van onderzoek en bestaande theorieën over jeugdbeleid de belangrijkste tien beschermende factoren benoemd die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen en jongeren (Ince et al. 2018):

1. Sociale binding
2. Kansen voor betrokkenheid
3. Prosociale normen
4. Erkenning en waardering voor positief gedrag
5. Steun van belangrijke volwassenen en voorzieningen in de omgeving
6. Constructieve tijdsbesteding
7. Competenties (sociaal, emotioneel en gedragsmatig)
8. Cognitieve vaardigheden
9. Schoolmotivatie
10. Positieve identiteit

Wat opvalt aan deze factoren, zeker na lezing van de gehele publicatie, is de grote rol die de omgeving en het collectief speelt. Een collectieve aanpak lijkt dan ook bij uitstek geschikt om aan vele van deze factoren te werken. Het Nederlands Jeugd Instituut hint hier ook op, bijvoorbeeld door een koppeling te maken naar de pedagogische civil society en aanpakken zoals "allemaal opvoeders' te bespreken.

2.6 Veel is nodig voor het komen tot een collectief aanbod

Om tot een collectief aanbod te komen worden er in de praktijk vaak vier stappen gezet (Movisie, 2023): het verkennen van een veelvoorkomend probleem in een wijk of gemeente; het samen maken van een plan; het in uitvoering brengen van een plan; en het leren, bijsturen en afronden. Al deze stappen vragen bepaalde vaardigheden en middelen.

Vanuit de theorie over collectieve interventies en aanverwante begrippen valt te destilleren dat om een collectieve aanpak in een gemeente te laten floreren er aan een verscheidenheid van aspecten moet worden voldaan. Hierin spelen ook inwoners, professionals en organisaties een rol. Hieronder een beknopte, en zeker geen volledige, opsomming (zie bijvoorbeeld ook Movisie, 2023; Teekman et al. 2019).

Voor **een gemeente** is onder andere het volgende gewenst:

- Het aansturen op een beleid waar “collectief wordt gewerkt indien mogelijk” en collectief werken “hoog op de agenda” staat, onder andere door het uitdragen van een gemeenschappelijke visie en het benadrukken van de meerwaarde voor het individu en de samenleving van een collectieve aanpak. Nadruk op kosteneffectiviteit en besparingen (die er eventueel hand in hand mee gaan) kunnen daarentegen demotiverend werken.
- Het creëren van voldoende middelen, tijd en personeel, inclusief voldoende personeel met kennis om collectief te werken en affiniteit hiermee (“het denkpatroon”).
- Weten wat er onder inwoners en in bepaalde gebieden leeft.
- Ondersteunen van o.a. welzijnswerkers, bijvoorbeeld bij signalering aan de hand van data en overleg, helderheid scheppen in wie de regie heeft en het bevorderen van de kennis en vaardigheden van de professionals in het veld (en eventueel ook informele partijen en inwoners).
- Een visie over de gewenste verantwoording van verschillende partijen in het veld. Eventueel kan er meer worden verwacht van grote formele partijen die al langer actief zijn in de gemeente.
- Openstaan voor de signaalfunctie van welzijnswerkers.
- Versterken van de (pedagogische) sociale basis (zie paragraaf 2.4 voor een nadere invulling).
- Zorgen voor continuïteit (o.a. in personeel) wat onder andere bijdraagt aan de bekendheid van de gemeente, organisaties en activiteiten.

Kader 2.4. Het belang van data

Vanuit beleid en praktijk is er een grote wens om zo “effectief mogelijk” met de middelen om te gaan. Zo ook bij de gemeente Uithoorn. Data en onderzoek kunnen hierbij helpen, maar het is niet altijd helder hoe.

Een inspirerend voorbeeld voor gemeenten is het factorenmodel dat wordt toegepast in de gemeente Rotterdam en is ontwikkeld in samenwerking met het Nederlands Jeugd Instituut (gemeente Rotterdam, 2024). Er is eerst in beeld gebracht wat de meest belangrijke factoren zijn voor het

kanrijk, veilig en gezond opgroeien van kinderen. De risico- en beschermende factoren uit het model zijn vervolgens gerangschikt op relevantie, impact en gecorrigeerd voor prevalentie. Op deze manier kan per wijk worden gekeken waar het meest op moet worden ingezet. Vervolgens is het aan organisaties en wijkprofessionals om gezamenlijk tot acties, maatregelen en interventies te komen om de doelen te bereiken. Hierbij spreekt de gemeente Rotterdam de voorkeur uit voor interventies die door één van de landelijke databanken zijn beoordeeld en bewezen effectief of theoretisch onderbouwd zijn. Bovendien moeten ze tenminste een solide theoretische basis hebben.¹⁰ Gedurende de uitvoering moeten de uitkomsten worden bijgehouden en hierover moet het gesprek onderling en met de gemeente worden aangegaan.

In de praktijk dient de implementatie dus gemonitord en geëvalueerd te worden. Dit kunnen organisaties zelf doen, bijvoorbeeld door het KPI-model dat Sociaal Werk Nederland voor sociaalwerkorganisaties heeft ontwikkeld. Voor een groot gedeelte blijft dit echter bij inschattingen door de organisaties zelf. Aanvullend onderzoek kan dan ook nodig zijn, zeker voor wat grotere initiatieven. Movisie (2023) heeft in het kader van collectief werken hiervoor een aanzet gegeven waarbij zij cijfermatige gegevens (bijvoorbeeld over het gebruik van een interventie) en kwalitatieve observaties combineerde. Opgemerkt moet worden dat ook hier geen sprake is van een voor- en nameting en controlegroep, dat bijvoorbeeld nodig is om een erkende effectieve interventie te worden. Dit vraagt echter wel aanzienlijk meer inzet en vergt de betrokkenheid van een kennispartner, zoals Hogeschool of Universiteit.

Voor **welzijnsorganisaties en professionals** is onder ander het volgende gewenst:

- De meerwaarde van collectief werken begrijpen en uitdragen en ook daadwerkelijk “waar mogelijk collectief werken”.
- Signaleren van vraagstukken die collectief kunnen worden opgepakt, weten wat er leeft bij kinderen, jongeren en hun ouders en weten of er ook een vraag is naar een collectief aanbod onder andere door outreachend te werken.
- Zicht hebben op wat er in de maatschappij leeft, welke systemische achtergronden invloed hebben op de hulpvraag en wat daaraan (of daarmee) gedaan kan worden.
- Het kennen van met name informele partijen die een bijdrage kunnen leveren aan een collectieve aanpak. Nadrukkelijk kunnen ook partijen en initiatieven die nog niet actief zijn in de gemeente worden gevraagd om een bijdrage te leveren. Door het gesprek aan te gaan, en een faciliterende rol te spelen, is er vaak veel mogelijk.
- Samenwerken met andere formele en informele partijen (inclusief ondernemers, informele partijen, verenigingen en sleutelfiguren) en de

¹⁰ Hierbij merken wij op dat er in de databanken vrij veel studies zijn die goed zijn onderbouwd, maar dat het aantal studies met een sterke aanwijzing voor “sterke effectiviteit” wel nog beperkt zijn. Bovendien zijn de criteria hiervoor (bijvoorbeeld tenminste twee studies met voor en na-meting en controlegroep bij het NJI) nog relatief soepel en tegelijkertijd star. Ons inziens spelen bijvoorbeeld ook de context (waar ander onderzoek meer inzicht in kan geven) en uitvoering een belangrijke rol. Dit wordt nog maar beperkt meegenomen. Bij implementatie en monitoring dient hier rekening mee gehouden te worden. Bovendien vraagt het om extra onderzoek.

mogelijkheden hiertoe kennen. Te denken valt aan het benutten van elkaars ruimten (zoals schoolpleinen, een sporthal of ruimte in een kantoor), het delen van informatie via elkaars informatiekkanalen (zoals het verspreiden van informatie over het jongerenwerk via de naschoolse opvang) en het benutten van elkaars kennis (bijvoorbeeld over een jongere of het organiseren van een activiteit).

- Informele initiatieven aanjagen en het sociaal kapitaal van kinderen, ouders en wijken versterken. Te denken aan het stimuleren van ontmoetingen, bijvoorbeeld door ontmoetingsplekken te creëren en momenten van contact te initiëren. Ook helpt het om kinderen, jongeren en ouders wat men zelf kan en wil en wat men hiervoor nodig heeft.
- Indien gewenst een groepsaanbod creëren, waarbij men onder andere:
 - Een spilfunctie vervult bij het creëren en behouden van de groep.
 - De groepsdynamica en de groeps sfeer bewaakt.
 - Zorgt voor duidelijke werkafspraken, die in overleg met de groep tot stand komen.
 - Een werkbare en veilige setting creëert, die uitnodigt om te participeren;
 - Animeert, structureert, modereert en deelnemers aanmoedigt om actief mee te doen.
- Zorgen voor continuïteit (o.a. in personeel) wat onder andere bijdraagt aan de bekendheid.
- Zorgen voor voldoende kennis en vaardigheden, onder andere betreft:
 - Weten wat collectief kan.
 - Het doorzien en aankaarten van samenlevingsvragen (inclusief een zogenaamde sociologische verbeeldingskracht)
 - Weten wanneer welke aanpak effectief is en dit zelf ook zichtbaar kunnen (laten) maken.

Kader 2.5. Naar een verbindende rol?

Uiteraard kan door extra investeringen vanuit een gemeente meer collectief gewerkt worden, maar de praktijk is dat deze middelen er vaak niet zijn, of sterker dat er moet worden bezuinigd. De vraag is dan ook of en hoe er vaker collectief gewerkt kan worden in tijden van schaarste. Dat is in principe een ongunstige uitgangssituatie (risico van demotivering, risico van afname bewonersinitiatief).

Mogelijk betekent dit een verandering van werkwijze waarbij een verbindende rol centraler komt te staan. Concreet betekent dit dat sociaal professionals met een collectieve taak, zoals jongerenwerkers, nog vaker¹¹ op de eerste plek moeten inzetten op het betrekken en samenwerken met (informele) partijen en netwerken. Minder energie, want er wordt bezuinigd, gaat dan zitten in alle andere activiteiten, zoals individuele begeleiding of het zelf organiseren van activiteiten. Slechts in gevallen waar jongeren echt tussen wal en schip vallen (en er echt professionele hulp nodig is) kan men zelf handelen of andere professionele partijen inschakelen. Het risico is dat men aan dit laatste niet

¹¹ Opgemerkt moet worden dat bijvoorbeeld jongerenwerkers al veel doen in samenwerking met andere partijen (zie bijv. Sonneveld et al. 2020).

toekomst of er toch te weinig organisatiekracht zit in de informele partijen en netwerken. In dat geval worden kinderen en jongeren minder goed bereikt en ondersteund.

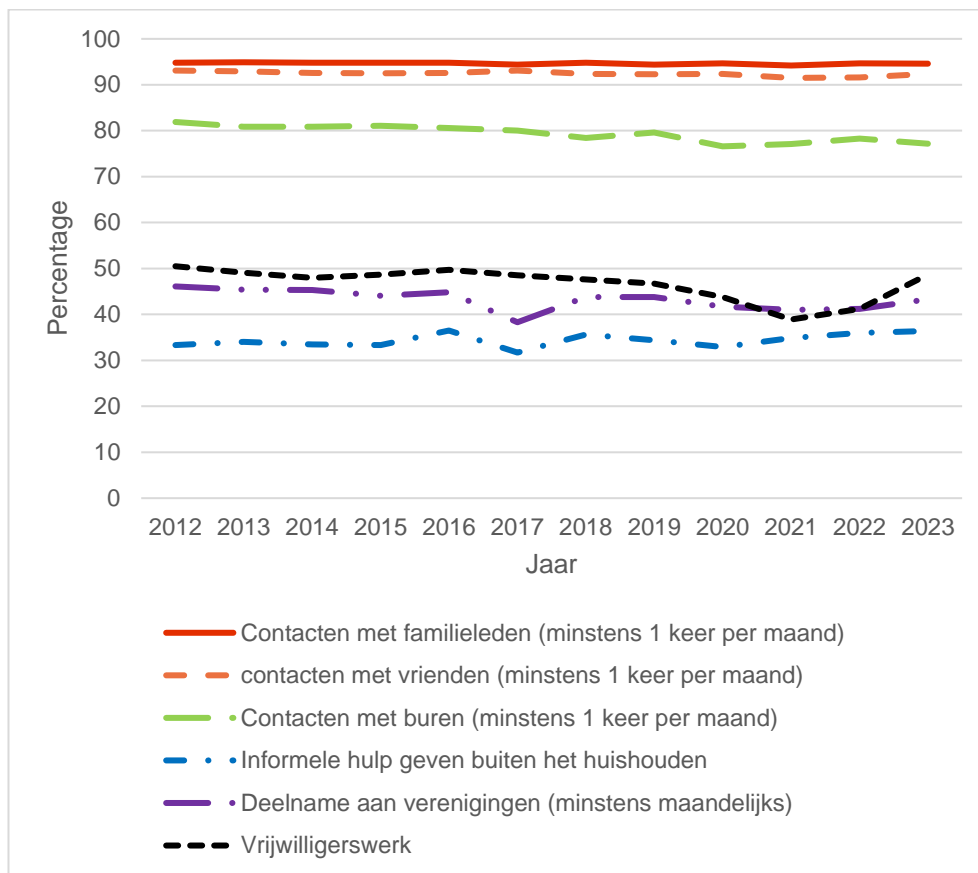
Gemeenten kunnen de risico's wel trachten te beperken. Jongerenwerkers en jongerencentra fungeren vaak als veilige plekken waar jongeren naar uit kunnen wijken, elkaar kunnen ontmoeten, hun verhaal doen en huiswerk maken. Zeker voor jongeren die zich thuis en op school niet altijd prettig voelen zijn het bestaan en een laagdrempelige toegang van deze 'derde plekken' van cruciaal belang. Indien jongerenwerkers deze rol niet meer, of onvoldoende, op zich kunnen nemen en er bijvoorbeeld geen jongerencentra in de buurt meer zijn kan er wel in andere veilige plekken worden geïnvesteerd. Te denken valt aan extra ondersteuning van ouders en scholen, en door een groter beroep te doen op informele partijen (zoals kerken en sportverenigingen) en door plekken in de openbare ruimte te creëren waar eventueel vrijwilligers een rol spelen. Echter, dit vraagt dan wel weer extra investeringen. Het is vermoedelijk niet reëel om met (veel) minder financiën, (veel) meer resultaat te boeken, hoe 'goed doordacht' het beleid ook is.

Uiteraard spelen **inwoners, vrijwilligers, informele organisaties en ondernemers** ook een rol. Te denken valt aan het tonen van betrokkenheid in kinderen en jongeren (bijvoorbeeld door ze aan te spreken), het organiseren van aanbod, en eventueel het financieren van activiteiten. Uit ander onderzoek vanuit de werkplaats dat wij momenteel uitvoeren in Hoorn blijkt dat de betrokkenheid van al deze partijen vaak groot is en dat zij ook bereid zijn om iets bij te dragen (Glas et al., in press). Wat hierbij helpt is dat zij actief worden gevraagd, echt het gevoel hebben dat de gemeenschap er baat bij heeft, het initiatief vanuit de gemeenschap wordt gedragen en dat er bijvoorbeeld vrijwilligers of inwoners bij betrokken zijn. Dit laat ook het belang zien van samenwerking met inwoners en ondernemers uit de gemeente. Soms is met hen ook meer mogelijk, bijvoorbeeld in het vinden van personeel/vrijwilligers, het vinden van geschikte ruimte en het bereiken van doelgroepen.

2.7 Wat is realistisch?

Een sterke (pedagogische) sociale basis is dus van belang om de volle potentie van collectief werken te benutten. Tegelijkertijd moet benadrukt worden dat er zeker beperkingen zijn aan wat de (pedagogische) sociale basis kan. Zo benadrukt het SCP al langdurig dat de verwachtingen over wat sociale netwerken kunnen en willen vaak beperkt zijn, zeker voor de meest kwetsbare personen (zie bijv. De Klerk et al. 2022). Vooral in buurten waar veel kwetsbare personen wonen is het dan vaak ook niet reëel om al te veel uit te gaan van de eigen regie en organisatiekracht van bewoners, maar is soms ondersteuning van welzijnsorganisatie en gemeenten nodig.

Figuur 2.1. Trend in sociale contacten en maatschappelijke participatie

Bron: CBS, 2024.

Daarnaast zijn er diverse indicatoren dat de sociale basis onder druk staat en op bepaalde gebieden eerder slechter dan beter lijkt te worden. Zelf constateren wij bijvoorbeeld dat veel voorzieningen lijken te verschromen (zie kader 2.1). Cijfers van het CBS over sociale contacten en maatschappelijke participatie laten daarnaast zien dat het op veel gebieden, zoals contacten met buren en vrijwilligerswerk, het eerder slechter dan beter gaat, ondanks alle investeringen die al zijn gedaan. Hierbij moet worden opgemerkt dat de trend in het vrijwilligerswerk nog lijkt mee te vallen als er alleen naar het aantal vrijwilligers wordt gekeken (zoals in Figuur 2.1). We weten echter dat de bestaande vrijwilligers ouder worden, vaker zelf te maken hebben met kwetsbaarheden en ook steeds minder structureel vrijwilligerswerk doen (Van der Ham et al., 2018). Wel zien we dat Nederlanders vaker informele hulp geven en het vrijwilligerswerk weer in de lift lijkt te zitten.

2.8 Er zijn veel belemmeringen in de praktijk

Hoewel het belang van een collectieve aanpak dus ruimschoots wordt erkend, blijkt uit de lange lijst van benodigdheden al dat het niet makkelijk is om een juist klimaat te scheppen waarin veelvuldig collectief wordt gewerkt. In de praktijk blijkt dan ook dat veel gemeenten en organisaties hiermee worstelen. Typerend hiervoor is dat in de peilingen van de wijkteams door Movisie jaar op jaar blijkt dat wijkteams onvoldoende aan een collectieve aanpak toekomen, ondanks dat dit duidelijk tot hun taken hoort. In de meest recente peiling bleek wederom dat 'het doorontwikkelen van individueel naar collectieve voorzieningen' bovenaan stond bij de taken waar men

onvoldoende aan toekwam (Van Arum et al. 2023). Liefst 55 procent van de deelnemende wijkteams gaf dit aan. Op nummer 2, 3 en 4 stonden daarnaast respectievelijk 'preventief werken/vroegsignalering', 'outreaching werken' en 'verbinding met voorliggende collectieve voorzieningen', allen taken die gerelateerd zijn aan collectief werken.

In de peiling van de wijkteams werden de belangrijkste oorzaken gezocht in de hoge werkdruk, het personeelstekort en dat wijkteams nog steeds te weinig ruimte creëren om collectief te werken. In het magazine 'collectief werken' vult men deze verklaringen aan (Van Arum, 2023). Gesproken wordt onder andere over de hoge uitstroom van personeel, de onverwacht hoge complexiteit van hulpvragen en de hoge caseload waardoor men niet toekomt aan een collectieve aanpak.

Ander onderzoek onderschrijft deze verklaringen en vult ze verder aan. In het eerdergenoemde onderzoek van de Werkplaats Sociaal Domein Zwolle (Teekman et al. 2019) bleek bijvoorbeeld dat collectief werken ook nog onvoldoende in het denkpatroon van sociaal werkers zat; men was er nog niet aangewend om dit in de eerste plaats in te zetten en voelden zich er ook niet altijd in thuis. De sociaal werkers gaven ook aan dat ze het moeilijk vonden om bijvoorbeeld het spreekuur te laten en de buurt in te trekken voor collectieve activiteiten. Ook kwam naar voren dat men de sociale kaart nog onvoldoende kende (inclusief de informele actoren) en dat men niet altijd op de hoogte was van de aanwezige talenten en kennis bij inwoners in de wijk.

Uit ouder onderzoek van Hofman en de Haan (2019) bleek ook dat welzijnsprofessionals niet altijd de noodzaak voelen om collectief te werken, onder andere omdat de kosteneffectiviteit minder van belang is voor hen dan voor bijvoorbeeld de organisatie als geheel of een gemeente. Ook constateerde men dat de duurzaamheid van voorliggende voorzieningen kwetsbaar is en dat het imago van groepsactiviteiten niet altijd positief was. Mogelijk komt dit laatste, zo is onze eigen vulling, doordat de meerwaarde van collectieve activiteiten soms in "het gewone" ligt en effectstudies die het belang aantonen nog zeldzaam zijn (zie ook Bos et al. 2022). Wel wordt regelmatig geconcludeerd dat door alle aandacht het imago is verbeterd.

Nog iets ouder, maar nog steeds actueel, onderzoek van Binkhorst (2016) wijst naast de hierboven al genoemde verklaringen ook op de moeilijkheid om de effectiviteit van een collectieve aanpak aan te tonen. Het belang van een individuele aanpak zou makkelijker aantoonbaar zijn omdat het vaker verwijst naar één individu met duidelijke klachten. Zeker de spill-over effecten van een collectieve aanpak naar de rest van een gemeenschap zijn in theorie per individu klein (maar voor de groep groot) en vergen daarom een uitgebreid onderzoeksdesign. De kennis en capaciteit om een dergelijk onderzoek uit te voeren zijn zelden aanwezig en wegen per aanpak vaak ook niet op tegen de kosten (het onderzoek wordt dan al snel duurder dan de aanpak).

Kortom, belangrijke belemmeringen lijken zeker te liggen in externe factoren zoals werkdruk, personeelstekorten en schaarste. Voor een gedeelte kunnen gemeenten en organisaties deze factoren beïnvloeden. Maar het is vermoedelijk ook een ‘imago kwestie’ of ‘denkpatroon’ waarbij de knop om moet bij de sociaal professional. Ook speelt ‘de onderzoekbaarheid’ een rol.

2.9 Aanvullende signalen uit Uithoorn

Uit eerdere verkenningen en gesprekken met professionals uit het veld vallen een aantal zaken op als het gaat om een collectieve aanpak in Uithoorn (zie bijvoorbeeld de Lange et al., 2021a, 2021b). Te beginnen met het eerste doel: ‘het verbinden van individuele hulpvragen en het vormen van een collectief aanbod’:

- Het beeld dat een verkennend onderzoek naar preventie in Uithoorn laat zien is dat het zogezegd druk is op de backlinie, het veld waar sociaal werkers vooral individuele ondersteuning bieden, en vrij rustig in het preventieve voorveld. Dit komt enerzijds doordat de sociaal werkers in Uithoorn voornamelijk druk zijn met ‘brandjes blussen’ aangezien de problematiek alsmat complexer wordt. Anderzijds zien we een aarzeling over wat wenselijk en haalbaar is met betrekking tot een collectieve aanpak. Professionals die individuele ondersteuning in Uithoorn bieden werken wel systeemgericht en bieden ook wel eens groepsactiviteiten aan, maar houden zich, zo is de indruk, niet of nauwelijks bezig met het verbinden van mensen of de samenwerking met informeel. De discussie die de behoefte aan collectivisering oproept is of je mensen op de backlinie meer stimuleert tot een ander denkpatroon om meer collectief te gaan werken, of dat er meer geïnvesteerd moet worden in mensen die gespecialiseerd zijn in een collectieve werkwijze op de frontlinie (wijkcoaches, jongerenwerkers).
- Er zijn succesprojecten te noemen waarbij professionals individuele hulpvragen collectief hebben opgepakt. Er bestaat de behoefte om dit vaker te doen, maar tijdgebrek vormt een obstakel. Nu wordt het als extra gedaan in de bestaande tijd. En die tijd wordt steeds schaarser. Een flexibele schil zou volgens professionals zelf mogelijk oplossing bieden.
- Het programma-aanbod in het welzijnslandschap ziet er volgens professional zelf rijk en veelzijdig uit. Het beeld dat professionals schetsen is dat het optuigen van groepsprogramma’s vanuit signalen uit het veld soepel gaat. De uitdaging is eerder om de continuïteit en duurzaamheid van al die projecten te behouden en om het overzicht te bewaren.

Als we kijken naar het vinden van aansluiting bij basisvoorzieningen, preventie en het bevorderen van het sociaal functioneren horen we de volgende geluiden:

- Op het gebied van de sociale basis rijst het beeld van een rijke formele sociale basis, maar een beperkte informele sociale basis of gemeenschappelijke sociale basis (burencontact, sociale cohesie, etc). Veel gezinnen die bekend zijn bij sociaal werkers hebben een beperkt

sociaal netwerk. Met name bij nieuwkomers, zoals de steeds grotere groep expats, ontbreekt het aan een steunend netwerk.

- Er bestaat een groot gemis aan een vrij toegankelijke fysieke ruimte om te kunnen doen wat nodig is vanuit het perspectief van de jongerenwerkers.¹² Dit maakt het voor jongerenwerkers lastig om verbinding te maken met jongeren op een laagdrempelige en positieve manier.
- De gemeente wil inzetten op het gebruik van bestaande ruimtes en zogenoemde 'vindplaatsen.' Zij ziet juist kansen in het versterken van verbindingen door samen te werken met (sport)verenigingen, buurtkamers en andere voorzieningen.
- Het formele programma-aanbod is groot en professionals voelen ruimte om te kunnen doen en optuigen wat nodig is.
- Verkennende gesprekken met professionals suggereren dat het formele collectieve aanbod grotendeels wordt gefaciliteerd door professionals zelf en zijn vaak begrensd (in tijden of groepen). Ook zijn veel collectieve activiteiten in leven gebracht ter ondersteuning van problemen (eenzaamheid, armoede, leven met een beperking). Het programma-aanbod in Uithoorn lijkt minder aandacht te hebben voor het bieden van aantrekkelijke alternatieven en talentontwikkeling (sportactiviteiten daargelaten) en zijn minder 'open' of vrij toegankelijk of vanuit het initiatief van jongeren zelf georganiseerd.
- Samenwerking van professionals met de informele sociale basis komt nog nauwelijks van de grond. Onduidelijk is hoe dat precies komt. Professionals zeggen geen tijd te hebben, de informele sociale basis is misschien te beperkt, of er is een gebrek aan kennis over wat er in die informele basis aanwezig is. Een ander obstakel is mogelijk de interne 'impliciete hiërarchie' waarbij een (individuele) professionele aanpak als best werkend wordt gezien en vraagtekens worden gezet bij wat een collectieve aanpak kan en in welke mate informele partijen voldoende bekwaam of toegerust zijn om problemen aan te pakken. Professionals kaarten ook het gevoel van afbreuk aan vakmanschap aan: een welbekend geluid in welzijnslandschap. De focus op generalistisch werken en samenwerken met informele partijen wordt door sommige professionals als een proces van de- of reprofessonalisering ervaren.
- Collectief werken gaat ook over het doorzien van systeem-, maatschappelijke- of samenlevingsvraagstukken. Bij dit onderdeel is het van belang te luisteren naar professionals in het veld en inwoners; in dit geval de jeugd en betrokkenen om hen heen. Uit gesprekken met professionals merken we het volgende op:
 - Professionals voelen zich in de regel gehoord door de gemeente als het gaat om het aankaarten van structurele problemen en zorgelijke trends rondom jeugdigen. De lijnen met de gemeente worden in de regel als kort ervaren en er zijn genoeg overleggen opgetuigd om signalen op tafel te leggen. Enerzijds wordt gezegd dat er adequaat naar hen wordt geluisterd waardoor er soms op korte termijn al ruimte ontstaat om hierop te

¹² Hierbij moet opgemerkt worden dat in Uithoorn een wisseling is geweest van het jongerenwerk op 1 januari 2025. Het perspectief dat hier wordt gepresenteerd is van jongerenwerker van daarvoor.

antwoorden (een voorbeeld is de extra ondersteuning voor een groep kwetsbare meiden en het project Joiness; een reactie op de toenemende eenzaamheid onder de Uithoornse jeugd). Anderzijds missen enkele professionals de terugkoppeling over wat er met hun signalen wordt gedaan. Als mogelijke obstakels wordt gewezen naar de wijze waarop jeugd bij de gemeente is georganiseerd; namelijk bij drie verschillende afdelingen.

- Op het gebied van jeugdparticipatie lijkt nog vrij weinig bekend. Enkele anekdotische voorbeelden (plaatsing jongerencontainer en de pizza avond met de burgemeester) laten zien dat nog gezocht kan worden naar betere manieren om betrokkenheid en inbreng van jongeren te vergroten.

3. Reflectie

In dit hoofdstuk zullen wij tot slot reflecteren op de literatuur, mede vanuit de signalen vanuit Uithoorn. Dit heeft tot doel om het gesprek met de gemeente Uithoorn te faciliteren en mogelijke aanknopingspunten voor beleid en onderzoek aan te dragen.

Er wordt veel van een gemeente verwacht om een optimale omgeving te creëren van waaruit collectief gewerkt kan worden. Vanuit gemeenten wordt onder andere verwacht dat zij volop investeren in professionals (zoals jongerenwerkers en maatschappelijk werkers), een uitgebalanceerd voorzieningenaanbod faciliteren (zoals jongerencentra en scholen) en volop ontmoetingsruimten creëren (zoals parken en speelplekken). Met het oog op de potentiële voordelen van een collectieve aanpak is dit ook de richting waar we naartoe willen gaan. Tegelijkertijd realiseren we ons dat dit lastig is en dat we onder andere te maken hebben met krimpende budgetten, huidige vormen van verschraving van voorzieningen en moeilijkheden waar sociaal professionals tegenaan lopen (zoals gebrek aan tijd en vragen over de afbreuk van hun vakmanschap). Een bijkomende moeilijkheid is een mogelijke overvraging van de gemeenschappelijke sociale basis (bijvoorbeeld wat familie, burens en vrijwilligers voor elkaar kunnen doen) en mogelijk zelfs een dalende krimp van de mogelijkheden hiertoe (zoals afnemend aantal vrijwilligers die zich structureel inzetten). In de praktijk gaat het bij collectief werken helaas vaak over schaarste-keuzes. Waar moeten, binnen de ongunstige algemene condities, de schaarse middelen en tijd aan worden besteed? Hoe kun je ervoor dat aandacht voor kosteneffectiviteit en besparingen niet demotiverend werkt?

In hoofdstuk twee hebben we enkele randvoorwaarden beschreven die nodig zijn om tot een florerend collectief aanbod te komen. Hiervoor waren onder anderen de volgende zaken nodig: voldoende middelen en personeel, een uitgebalanceerd voorzieningenaanbod, continuïteit in financiering en personeel, ondersteuning bij signalering en verantwoording, een open houding naar professionals en inwoners, aandacht voor het versterken van de (pedagogische) sociale basis en een duidelijke visie en opdracht om collectief te werken. Met het oog op de financiën, en dreigende (toename van de) tekorten, realiseren we ons dat er scherpe keuzes gemaakt moeten worden. Wij zien aanvullende mogelijkheden onder andere op de volgende gebieden:

- Prioritering en ongelijk investeren (bijvoorbeeld naar voorbeeld van de gemeente Amsterdam). Misschien lukt het niet om in elk gebied voldoende aanwezig te zijn, maar wel in de gebieden waar dit het hardst nodig is. Het kan gaan op een focus op bepaalde buurten of groepen (zoals expats) die extra aandacht behoeven.

- Samenwerking met het voorliggend veld. Hier ligt veel expertise. Probeer daarbij zoveel mogelijk aan te sluiten op initiatieven die er al zijn in een buurt of wijk (van Arum et al. 2023). Betrek mogelijk ook commerciële partijen en ondernemers.¹³ In andere plaatsen blijkt dat zij vaak veel willen doen (vooral in combinatie met (andere) informele partijen). Bewoners blijken ook belang te hechten aan hun inzet.
- Bekijk of het informele aanbod verder versterkt en benut kan worden. Soms kunnen informele partijen uit andere plaatsen of buurten ook gevraagd worden om in een plaats of buurt actief te zijn. In andere plaatsen, zoals Hoorn en Haarlem, zien wij ook dat jongeren in samenwerking met de gemeente en de gemeenteraad zeer actief zijn en veel organiseren. Hier kan mogelijk van geleerd worden, bijvoorbeeld door hen een keer uit te nodigen.
- Een kritische inspectie van het huidige landschap. Zit er (te veel) overlap in taakstelling tussen organisaties of misschien wel tussen organisaties en informele partijen? Als het laatste het geval is kunnen er bijvoorbeeld afspraken worden gemaakt hoe gezorgd kan worden dat er goed wordt samengewerkt en eventueel minder overlap is.

¹³ Hierbij doelen wij nadrukkelijk niet op uitbesteding, maar wel samenwerking (bijvoorbeeld verkrijgen van expertise of gebruik maken van ruimtes) of een gedeeltelijk bijdrage van deze partijen voor bijvoorbeeld een specifiek initiatief.

4. Literatuur

- Arum, van, S. (2023). *Omslag nodig in de ondersteuning van sociale wijkteams. De voordelen van collectief werken*. In: Magazine Collectief: samen aan de slag in buurten en wijken. Utrecht: Movisie.
- Arum, van, S., S. van Rooijen, & K. Kros (2023). *Sociale (wijk)teams: peiling 2022. Vijfde landelijke peiling onder Nederlandse gemeenten*. Utrecht: Movisie.
- Beer, de., C.R.M., L.A. Nootboom, L. van Domburgh, M. de Vreugd, J.W. Schoone, & R.R.J.M. Vermeiren (2024). A systematic review exploring youth peer support for young people with mental health problems. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 33:2471–2484.
- Binkhorst L. (2016). *Op zoek naar de balans tussen individuele en collectieve benaderingen in de wijk*. Kenniscentrum Sociale Innovatie: Werkplaats Utrecht
- Bos-de Groot, E., T. van der Venne, A. Zandbergen- ten Ham, & A. Dreke Deddens (2022). *Opvoeden doe je samen. Onderzoeksverslag van het project ‘Samenwerken aan preventie en normalisatie rond het jonge kind’ in drie Zwolse wijken*. Zwolle: Hogeschool Viaa.
- Britt, A, M. Kwakernaak, F. de Meere, L. Reches, I. Schell, N. de Wit, P. Rensen, R. Engbersen, O. de Zwart, M. Voorwinden, & L. Kok (2022). *Leren sturen en verantwoorden in de sociale basis. Hoe twaalf gemeenten ‘de sociale basis’ vormgeven samen met hun welzijnspartijen en inwoners. De kansen en uitdagingen vanuit lokaal beleidsperspectief*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Britt, A., A. van den Bosch, G. Verwajien, R. Glijn, & K. van den Berg (2024). *De sociale basis versterken, investeren in de toekomst*. Movisie & Verwey-Jonker Instituut.
- Casseti, V., K. Powell, A. Barnes, & T. Sanders (2020). systematic scoping review of asset-based approaches to promote health in communities: development of a framework. *Global Health Promotion*, 27(3):15-23.
- Coleman, J. S., E.Q. Campbell, C.J. Hobson, J. McPartland, A.M. Mood, F.D. Weinfeld, & R.L. York (1966). *Equality of educational opportunity*. Washington, DC: Government Printing Office
- Engbersen, R., & A. Sprinkhuizen (2023). *Sociale basis*. In: *Lexicon nabijheid en sociaal werk* (redactie: Veldboer, L., R. Engbersen, E. Hooghiemstra, J. Jansen, L. Koeter, L. Repetur, J. Rözer & A. Sprinkhuizen). Amsterdam: uitgeverij van Gennep.
- Fonseca, X., S. Lukosch & F. Brazier (2019). Social cohesion revisited: a new definition and how to characterize it. *The European Journal of Social Science Research*, 32:2, 231-253.
- Gemeente Rotterdam (2024). *Versterken en voorkomen. Beleidsnotie subsidiekader jeugdpreventie 2024*. Rotterdam: gemeente Rotterdam.

- Glas, I., J.J. Rözer, & A.P.M. Veldboer (in press). Versterken van de sociale basis in Hoorn. Een verkennend onderzoek naar de huidige stand van zaken en aanknopingspunten. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Ham, van der, L., M. den Draak, W. Mensink, P. Schyns, & E. van de Berg (2018). *De Wmo in de praktijk. De lokale uitvoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning*. Den Haag: SCP.
- Hoex, J., S. Vlaardingerbroek, M. Balledux, P. Speetjens en C. Vink (2022). *Opgroeien doe je samen. Bouwen aan een stevige pedagogische basis*. Nationaal Jeugd Instituut.
- Hofman, E., & de Haan, J. (2019). Collectief ondersteuningsvragen van inwoners oppakken. Utrecht: Movisie
- Huwaë, S., Welschen, S., & Veldboer, L. (2023). Verschraling in professioneel perspectief: Narratieven van (streetlevel) professionals over schaarstepraktijken bij collectieve ontplooiingsgerichte voorzieningen in een Amsterdamse en Zaanse wijk. Amsterdam: Kenniscentrum Ongelijkheid.
- Huwaë, S., J.J. Rözer & A.P.M. Veldboer (2024). *Verschraling van wijkvoorzieningen? Een bewonersperspectief*. Amsterdam: Kenniscentrum ongelijkheid.
- Ince, D., T. van Yperen, & M. Valkestijn (2018). *Top tien beschermende factoren voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen*. Nederlands Jeugd Instituut.
- Jansen, J., Van Pelt, M., Repetur, L., & Jansen, C. (2021). *Sterke beleidsinterventies, sterke sociale basis. Een verkenning*. Utrecht: Movisie.
- Kesselring, M., M. de Winter, T. van Yperen, & B. Horjus (2015). De Pedagogische Civil Society in de praktijk: een studie naar de effecten van de activiteiten binnen het programma Allemaal Opvoeders. *Pedagogiek*, 35(3): 263-284.
- Kesselring, M., & S. Wijsbroek (2023). *Pedagogische civil society*. In: Lexicon nabijheid en sociaal werk (redactie: Veldboer, L., R. Engbersen, E. Hooghiemstra, J. Jansen, L. Koeter, L. Repetur, J. Rözer & A. Sprinkhuizen). Amsterdam: uitgeverij van Gennep.
- Kesselring, M., M. de Winter, B. Horjus, & T. van Yperen (2013). Allemaal opvoeders in de pedagogische civil society. Naar een theoretisch raamwerk van een ander paradigma voor opgroeien en opvoeden. *Pedagogiek*, 33(1): 5 – 20.
- Klerk, M., E. Eggink, P. van Echteld, & M. Kromhout (2022). *Uitdagingen in het sociaal domein. Nieuwe gemeentebesturen aan zet*. Den Haag: SCP.
- Lalot, F., D. Abram, J. Broadwood, K.D. Hayon, & I. Platts-Dunn (2022). The social cohesion investment. Communities that invested in integration programmes are showing greater social cohesion in the midst of the COVID-19 pandemic. *Journal of Community Applied Social Psychology*, 32:536–554.

- Lange, de, M., J.J. Rözer, M. Huber, & A.P.M. Veldboer (2021a). *De waarde van preventie in een veranderend sociaal domein*. Amsterdam: Werkplaatsen Sociaal Domein.
- Lange, de, M., J.J. Rözer, & A.P.M. Veldboer (2021b). *Sociale preventie in Uithoorn: Een verkennend onderzoek*. Hogeschool van Amsterdam, Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie, Lectoraat Stedelijk Sociaal Werken.
- Manders, W., J. Metz, & J. Sonneveld (2017). *Literatuuronderzoek peer-to-peer in het jongerenwerk*. Hogeschool van Amsterdam, Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie.
- Mouratidis, K., & W. Poortinga (2020). Built environment, urban vitality and social cohesion. Do vibrant neighborhoods foster strong communities? *Landscape and Urban Planning*, 204: 103951.
- Movisie (2023). Magazine Collectief: samen aan de slag in buurten en wijken. Utrecht: Movisie.
- Murphy, R., L. Huggard, A. Fitzgerald, E. Hennessy, & A. Booth (2023). A systematic scoping review of peer support interventions in integrated primary youth mental care. *Journal of Community Psychology*, 52:154–180.
- Oorschot, van W., & W. Arts (2005). The social capital of European welfare states: the crowding out hypothesis revisited. *Journal of European Social Policy*, 15(1): 05–26.
- Orazani, S.M., K.J. Reynolds, & H. Osborne (2023). What works and why in interventions to strengthen social cohesion: A systematic review. *Journal of Applied Social Psychology*, 3:938–995.
- Röding, D, R. Soellner, M. Reder, V. Birgel, C. Kleiner, M. Stolz, F Groeger-Roth, C. Krauth, & U. Walter (2021). Study protocol: a non-randomised community trial to evaluate the effectiveness of the communities that care prevention system in Germany. *BMC Public Health*, 21:1927.
- Rözer, J.J., A.P.M. Veldboer, & M. De Lange (2022). *Preventie in het sociaal domein. Wat is effectief welzijnswerk*. Sociaalweb.nl.
- Rözer, J.J., S. Huwaë, & A.P.M. Veldboer (2024). Resultaten van een buurtenquête in de gemeente Amsterdam en Zaanstad. Verschraling van wijkvoorzieningen? Amsterdam: Kenniscentrum Ongelijkheid.
- Rumping, S. M. (2023). Fostering supportive structures for families in the neighbourhood. Amsterdam: Thesis.
- Rumping, S. M. Boendermaker, L., & Fukkink, R. G. (2022) What works for whom: A realist synthesis of neighbourhood interventions for families in the community. *Children and Youth Services Review*, 134(106365).
- Spierts, M., A. Sprinkhuizen, M. Scholte, M. Hoijtink, E. De Jonge & L. Van Doorn (2024). *De brede basis van het sociaal werk*. Uitgeverij Coutinho.
- Sociaal Werk Nederland (2023). *KPI-model*.
- Sonneveld, J., J. Rijnders, J. Metz, T. Van Regenmortel, & R. Schalk (2020). The contribution of professional youth work to the development of socially vulnerable youngsters: a multiple case study. *Children and Youth Services Review*, 118, Article 105476.

- Spierts, M, A. Sprinkhuizen, M. Hoijtink, E. de Jonge, & L. van Doorn (2024). *De brede basis van het sociaal werk*. Coutinho.
- Steketee, M., H. Jonkman, J. Mak, C. Assems, A. Huygen, & W. Roeleveld (2012). *Communities that Care in Nederlandse steden. Resultaten van een vierjarig experimenteel onderzoek*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Steijn, M.P.A. (2023a). *Is social infrastructure punching below its weight in the debate on social mobility?* In: L. Plank, M. Getzner, & A-T. Renner (Eds.), *Handbook of Social Infrastructure*. Edward Elgar Publishing.
- Steijn, M.P.A. (2023b). *De rol van sociale infrastructuur in sociale mobiliteit. Een literatuurstudie*. Amsterdam: Kenniscentrum Ongelijkheid.
- Steijn, M. (2023c). *De bereikbaarheid van voorzieningen op buurtniveau (2008-2021). Een analyse van de Atlas van Voorzieningen*. Amsterdam: Kenniscentrum Ongelijkheid.
- Steketee, M., Jonkman, H., Mak, J., Assems, C., Huygen, A., Roeleveld, W. (2012). *Communities that Care in Nederlandse steden. Resultaten van een vierjarig experimenteel onderzoek*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Teekman, C., E. van Kampen, E. Pruijm, & M. Algera (2019). *Collectief en individueel werken in balans: hoe werkt het? Onderzoeksrapportage over de huidige (dis)balans tussen collectief en individueel werken door sociale wijkteams in Zwolle*. Zwolle: Hogeschool Viaa.
- Veldboer, L. (2021). *De hervonden waarde van groepswork*. Sociale vraagstukken.
- Veldboer, L. M. Steijn, J.J. Rözer (2024). *Buurtvoorzieningen in aandachtswijken staan onder grote druk*. Sociale vraagstukken.
- Verharen, L., M. Heessels, C. Jansen, & J. Wolf. (2019). *Sociale kwaliteit voor een sterke sociale basis*. Sociale vraagstukken.
- Völker, B. & J.J. Rözer (2023). *Sociaal kapitaal*. In: *Lexicon nabijheid en sociaal werk* (redactie: Veldboer, L., R. Engbersen, E. Hooghiemstra, J. Jansen, L. Koeter, L. Repetur, J. Rözer & A. Sprinkhuizen). Amsterdam: uitgeverij van Gennep.
- Ward, S. (2023). Using theory-based evaluation to understand what works in asset-based community development. *Community Development Journal*, 58(2): 206–224
- Winter, M. (2008) *Het moderne van kindermishandeling*. In: *opvoeden als spiegel van de samenleving* (redactie: Koops, W., B. Levering, & M. de Winter). Uitgeverij SWP.
- Wolf, J. (2016) *Krachtwerk. Methodisch werken aan participatie en zelfregie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho
- Wit, A., & R. Bekkers (2017). Government Support and Charitable Donations: A Meta-Analysis of the Crowding-out Hypothesis, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 27, Issue 2, 1 April 2017, Pages 301–319.

Werkplaatsen
Sociaal Domein

Werkplaatsen Sociaal Domein 2024
www.werkplaatsensociaaldomein.nl